

**А. А. Калиев, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясының азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының
оқытушысы**

Аннотация. Мақалада аралық соттардың құқықтық жағдайы, қызметі және бұл соттарда іс жүргізудің даму алғышарттары қарастырылған.

Түйін сөздер: аралық сот, аралық келісім, аралық сот шешімі, баламалы жүйе, заңнама, Конституция, сот қызметі.

АРАЛЫҚ СОТ ТУРАЛЫ БІРЕР СӨЗ

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкес, «Қазақстанның өмір сүру сапасының стандарттары жоғары, серпінді, қазіргі заманғы мемлекет ретінде қарқынды да орнықты дамуы адами әлеуетті, азаматтардың іскерлігін жандандыру, азаматтық қоғам институттарын нығайту негізінде ғана мүмкін болады» деп белгіленген¹. Яғни, Қазақстан Республикасы үшін басты өзекті бағыттардың бірі болып оған тән болатын барлық белгілері бар дамыған азаматтық қоғамды қалыптастыру міндеті табылады. Мұндай белгілердің бірі — туындаған даулар мен істерді шешудің мемлекеттік емес, әрі заңдық қызмет көрсетудің баламалы жүйесі аралық соттар болып табылады.

Қазақстан Республикасы аралық соттары құрылуы, қызметі және де шешімдері орындалуының тәртібі аралық соттар туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 28 желтоқсандағы Заңымен реттеледі.

Қазақстан Республикасының аралық соттар туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделген.

Қазақстан Республикасының Конституциясы әркімге оның құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерінің соттық қорғауды кепілдендіреді. Ал Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу кодексінің нормалары бұзылған немесе даулы азаматтық құқықтарды қорғау осы заңнамамен бекітілген істердің ведомстволығына сәйкес соттар, төрелік және аралық сот жүзеге асырады деп белгілейді. Осылайша, заңнама аралық соттарды азаматтық құқықтарды қорғаудың баламалы нысаны ретінде мойындайды және оларды жалпы юрисдикциядағы соттар және төрелікпен қатар қояды.

Аралық соттың баламалылығы, оларды құру және ведомстволық бағыныштылыққа сәйкес олармен дауды шешу бойынша қызмет заңды қолданудың жеке тәжірибесі екендігімен дәлелденеді. Яғни, аралық сотты құру үшін мемлекеттік органның қандай да бір рұқсаты немесе шешімі қажет емес, оны құру үшін жеке субъектілер: мүдделі азаматтар мен ұйымдардың ерік білдіруі жеткілікті.

Аралық соттар туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 28 желтоқсандағы Заңына сәйкес, аралық сот — тұрақты жұмыс істейтін аралық сот, биржалық төрелік немесе тараптар нақты дауды шешу үшін құрған аралық сот деп белгіленген².

Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, аралық сот дауды шешудің жоғары сапалы тиімді нысаны болып табылады. Сондықтан кәсіпкерлер, коммерциялық ұйымдар мемлекеттік сот жүйесіне енбейтін мемлекеттік емес соттарға жиі жүгінуді қалайды. Аралық сот даулы іс қатысушыларының бастамасы бойынша тәуелсіз білікті мамандар арасынан аралық соттарды кеңінен таңдауға мүмкіндік бере отыра, әрбір істі дербес, өзіне тән ерекшеліктерін ескере қарастырады. Бұл қазіргі таңдағы дамыған нарықтық қатынастарға тән құқықтар мен заңды мүдделерді қорғаудың қолайлы нысаны болып табылады.

Аралық соттың басты міндеті жеке және заңды тұлғалардың келісім қарым-қатынасынан пайда болатын қарама-қайшылықтарды реттеу болып табылады. Заңды құқықтар мен қатысушылардың мүддесін, кәсіптік мүліктік айналымды қорғаудың аталған тәсілі дәстүрлі тәсілмен салыстырғанда шығындары бойынша қарапайым, тиімді және қолжетімді болып келеді. Атап айтқанда, бұл сот төрелігінің келесі негізгі артықшылықтары бар:

- жеделдігі;
 - аз шығындылығы (аралық жиын құзыретті сотқа төленетін мембаж салығына қарағанда екі есе төмен және талаптан 1,5 % құрайды);
 - құпиялылығы (аралық соттар аралық анықтау (талқылау) барысында белгілі болған мәліметтерді тараптардың не олардың өкілдерінің рұқсатынсыз жариялауға құқығы жоқ және анықтау барысында белгілі болған мәліметтер туралы куәгер ретінде жауап алуға болмайды)³.
- Бұл аралық сотта істі қарастыруға берілген оң бағалар, алайда, теріс жақтарының бар екендігіне тоқталуымыз қажет.

Бұқаралық ақпарат құралдарында, интернет желілерінде, конференциялар мен дөңгелек үстелдерде аралық сот өндірісінің мәселелері қазіргі уақытқа дейін талқыланып келе жатыр. Олардың бірі Қазақстан Республикасы Сауда-өнеркәсіп палатасының жанындағы Аралық сот төрағасының орынбасары Ғабиден Жайлиннің Алматыда Халықаралық төрелік сот және Аралық сот арбитражларының алғашқы кездесуіндегі айтқан пікірі болатын.

Ғ. Жайлин: «Азаматтық кодексте Аралық сот туралы жалпы нормалар бар. Онда Аралық сот құқық қорғаудың толыққанды үлгісі ретінде қарастырылады. Алайда, Аралық сот өндірісі заңдары әзірге шикі. Азаматтық іс жүргізу кодексінде өзара қарама-қайшылықтар бар. Әйтсе де, онда да нақты нормалар жоқ. Аралық сот төрағасы орынбасарының айтуынша, уақыт талабына сай қолданыстағы заңдарға жаңа өзгерістер қажет. Бұл заңдар қабылданған кездегі ахуал қазіргіден басқаша болады деп тұжырымдайды⁴.

Біріншіден, Аралық сот туралы заң аралық соттардың аралық соттарда қарастыруға жататын істер бойынша мүдделі тараптардың келісімі бойынша кез келген жағдайда құру мүмкіндігін белгілейді. Мұның өзінде арнайы ешқандай мемлекеттік тіркеудің қажеті жоқ, тек тиісті аумақта сот билігін жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік сотқа құру туралы құжаттарды бағыттау ғана жеткілікті. Осылайша, Заң барлық мүдделі тұлғаларға аралық соттарды құру үшін біршама шектеусіз мүмкіндік береді. Бұл мүмкіндік аралық соттарды құрудың бастапқы мақсаты болып табылатын азаматтық істерді тәуелсіз және әділ (объективті) қарастыру мен шешуден ауытқитын қарама-қайшылықтардан көрініс табатын адал емес әрекеттерге алып келеді. Кейбір ұйымдар аралық соттарды көбінесе болашақта болуы мүмкін аралық соттардың құрылтайшылары мен үшінші тұлғалардың арасындағы айрықша дауларды қарастыру үшін құрады.

Мұндай жағдайда аралық сот барлық шешімдері немесе біршама шешімдері істің мән-жайына қарамастан осы аралық сот құрылтайшыларының пайдасына шығарылады. Осылайша, бұл соттың (өз сотымыздың) құрылтайшылары экономикалық тұрғыда едәуір күшті субъектінің жағдайын пайдалана отыра, әртүрлі тәсілдермен экономикалық тұрғыда едәуір әлсіз контрагенттерді алдағы уақытта болатын дауларды осы аралық соттың қарауына беру туралы аралық келісім белгіленетін шарттарды жасауға мәжбүр етеді.

Әрине, Қазақстанда әрекет ететін көптеген аралық соттар баяғыдан өздерін даулар мен істерді шешудің тиімді және тәуелсіз құралдары ретінде тұрақты, әрі оң жақтарынан көрсетті. Алайда, «өзіміздің» деген аралық соттар қызметі Қазақстандағы азаматтық дауларды шешудің баламалы тәсілі механизмдерінің (оның ішінде, аралық соттар жүйесінің) дамуын тежейді және кәсіпкерлер тарапынан аралық соттарға деген сенімді нығайтуға септігін тигізбейді. Онымен қоймай, «өзіміздің» деген аралық соттар мұндай қызметпен Қазақстан Республикасы Конституциясымен кепілдендірілген

алдын ала әділ емес шешім шығарудан немесе істі қарастырудан бас тарту не жалтарудан соттық қорғау құқығын іске асыруға кедергі келтіреді.

Аралық соттарға мемлекеттік соттарға таралатын кепілдіктер (ауыспайтындығы, қол сұғылмайтындығы, қызметінің материалдық кепілдіктері) таралмайды. Аралық сот, сонымен қатар, азаматтар мен ұйымдардан оның тапсырмалары мен сұрауларын орындауды тала етуге құқығы жоқ. Мысалы, коммерциялық құпияны құрайтын ақпараттарды ондағы тұлғаларға қатысты болса, олардың рұқсатынсыз қандай да бір тұлғаларға мемлекеттік органдар немесе ұйымдардың беруге құқығы жоқ. Бұл жағдайлардың барлығы аралық соттың екі жақты жағдайына қатысты болып отыр. Оның құқықтық жағдайы заңнамада нақты бекітілмеген. Алайда, тиісті нормаларды талдау аралық соттың дербес заңды тұлға ретінде бола алмайтынына және мемлекеттік орган емес екеніне, тиісінше Қазақстан Республикасы сот жүйесіне енбейтініне де қорытынды жасауға болады. Сондықтан оның әділ соттауды жүзеге асыруына да күмән келеді.

Сонымен қатар, аралық сотта істі қараудың қағидаларына қатысты сұрақтар шеңбері де бар. Заңда белгіленген қағидалар тізбесі бұл тізбенің шекті (нақты) екеніне күмән келтірмейді. Бұл аралық процесте кейбір құқықтық қағидаларды қолдануға қатысты күмән келтіреді. Ол қағидалардың қатарында үзіліссіздік, жеделдік, қолжетімділік, сенімділік, мемлекеттік бақылау, аралық сот шешімін ерікті орындау, аралық талқылау судьялары құрамының өзгермейтіндігі қағидалары. Бұл қағидаларды аралық процестің ерекше құқықтық бастауларына жатқызуға болар еді. Алайда, қазіргі таңдағы заңнама оларды істі талқылау барысындағы аралық сот басшылыққа алатын нормативтік бастаулар ретінде сараламайды. Ал олардың кейбіреуін заңнамада бекіту аралық соттық талқылау қызметінің едәуір тиімді болуына ықпал ететін еді.

Сол себепті, аралық соттардың қызметін дамыту, құқықтық реттелуін жетілдіру, осындай тәртіпте істерді қарастыруды насихаттау. Сонымен қатар аралық сотта істі қарастыруда маңызды мақсат болып табылатын заңдылық пен әділеттілік, теңдік пен біліктілік қағидаларының бұзылмауын әрдайым қаматамасыз ету қажет.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы правового статуса третейских судов, проблемы и перспективы развития их деятельности в РК.

RESUME

In the article are considered questions of legal status the arbitrary courts, the problems and development theirs activity in the Republik of Kazakhstan.

-
- ¹ Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат Тұжырымдамасы // www.online.kz
- ² Қазақстан Республикасының «Аралық соттар туралы» 2004 жылғы 28 желтоқсандағы Заңы // www.online.kz
- ³ Қарағанды облысының сауда-өнеркәсіптік палатасы. // <http://www.karcci.kz/kk>
- ⁴ Жайлин Ф. Аралық сот өндірісі заңдары әзірге шикі // ҚазАқпарат: Ерлік Ержанұлы. — Алматы, 2014. 17 наурыз.